

Van zondebok naar zebra

Deep democracy:

een nieuwe kijk op besluitvorming en conflicthantering

Herwerkte
uitgave

Van zondebok naar zebra

Deep democracy:

een nieuwe kijk op besluitvorming en conflicthantering

Fanny Matheusen

P E L C K M A N S

© 2024, Fanny Matheusen en Pelckmans Uitgevers nv
pelckmans.be
Brasschaatsteenweg 308, 2920 Kalmthout, België

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veeveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, op welke wijze ook, zonder de uitdrukkelijke voorafgaande en schriftelijke toestemming van de uitgever, behalve in geval van wettelijke uitzondering. Informatie over kopieerrechten en de wetgeving met betrekking tot de reproductie vindt u op www.reprobel.be.

All rights reserved. No part of this book may be reproduced, stored or made public by any means whatsoever, whether electronic or mechanical, without prior permission in writing from the publisher.

Omslagontwerp: Pelckmans uitgevers
Vormgeving: Crius Group
Tekeningen: Shamisa Debroey – illustrator en striptekenaar
(<https://www.shamisadebroey.com>)

D/2024/0055/494
ISBN 978 94 6383 628 9
NUR 808
THEMA JNE

pelckmans.be

 facebook.com/pelckmans.be

 x.com/Pelckmans_be

 instagram.com/pelckmans.be

Ieder van ons,
waar hij ook vandaan komt,
heeft de taak
op zoek te gaan naar de waarheid,
zichzelf diepgaand te leren kennen,
vrij te worden
en in vrede met zichzelf en anderen te leven.

Frederic Lenoir^{1,2}

-
1. Tekst gelezen in mijn vaders reisgids voor pelgrims.
 2. Genootschap van Sint Jacob (2011). *Het geheim van de schelp. Een spirituele reisgids voor de pelgrim*. Heerenveen, drukkerij Jongbloed.

Inhoud

Voorwoord van de auteur bij de herwerking	9
Voorwoord	11
Zebra en ik	13
1. Waarom <i>deep democracy</i> mij zo verwonderde ...	15
2. <i>Deep democracy</i> is gidsen in transformatie	17
3. Twee betekenissen van <i>deep</i>	20
4. De dubbele boodschap van de zebra	21
Van Zuid-Afrika naar de wereld	25
1. De ontstaansgeschiedenis van <i>deep democracy</i>	27
2. <i>Deep democracy</i> gaat over de wereld, over relaties en over mij	34
3. Het ZEBRA-model	43
De Effecten van <i>deep democracy</i>	57
1. <i>Deep democracy</i> werkt!	59
2. <i>Deep democracy</i> geeft je vibes!	65
3. Wat maakt <i>deep democracy</i> uniek?	72
De Basis: een andere kijk op mensen en/in groepen	77
1. Het basisrecept: een andere kijk in tien stellingen	81
2. Het geheime leven van groepen	94
De Recepten: geen chemie, maar alchemie	113
1. De start van een proces	117
2. Tools boven de waterlijn	122
3. Tools onder de waterlijn	130
4. Even kijken hoe warm het water is ...: diagnosetools	143
5. Procesverloop: drie casestudies	156

De procesbegeleider als Alchemist	163
1. Een grondhouding	166
2. Neutraliteit	170
3. Compassie	176
4. Superluisteren	180
5. Helderheid	184
6. Intuïtie	186
De leider als hoeder	191
1. De impact van een leider	194
2. Van lijden naar leiden: over psychologische veiligheid en collaboratieve besluitvorming	194
3. De neutraliteitsdans	196
4. Drie facetten van helderheid	198
5. It is lonely at the top	202
6. Sterke leiders	204
Zebra en jij	207
1. Onze wereld op een kookpunt	209
2. Democratie in de wereld?	211
3. Het wordt heet onder onze voeten	213
4. De gangbare antwoorden volstaan niet meer. Tijd voor de Grote Ommekeer!	217
5. Gemeenschap vormen door elkaar de waarheid te zeggen	220
Testimonials	222
Nawoord	224
Inspiratie en referenties	226

Legende symbolen:

voorbeeld/praktijkverhaal

oefening

Voorwoord van de auteur bij de herwerking

Beste lezers

Dit boek ging al door vele handen en daar ben ik jou/jullie dankbaar voor. Want dat betekent dat de interesse voor *deep democracy* groeiende is. En mijn roeping om dit waardevolle gedachtegoed te verspreiden meer en meer gehoor krijgt.

Toen ik dit boek in 2016 schreef, stond ik aan het begin van mijn eigen *deep democracy*-reis. Ik moest het concept voortdurend uitleggen in mijn praktijk. We waren duidelijk aan het pionieren. Ondertussen, acht jaar later, is het landschap drastisch veranderd. Ik leidde duizenden mensen op in België, er zijn verschillende opleiders in *deep democracy* – de meeste mocht ik opleiden en superviseren – en vandaag is er een duidelijke vraag om *deep democracy* te leren kennen via opleiding en procesbegeleiding.

Ik ben de vele deelnemers aan deze leerpaden dankbaar. Het is door hen dat we de methode verder konden ontwikkelen. Onze groeiende expertise in *deep democracy* en de feedback van deelnemers en lezers van dit boek, vormden de eerste aanleiding voor de herwerking.

In deze herwerking bieden we een verdieping en verfijning van een aantal inzichten en tools. Zo ontdekten we dat onder de waterlijn een vijfde stap in de debatvormen zinvol en soms noodzakelijk is. We voegden ook een derde diagnostische tool toe. En we schreven een nieuw hoofdstuk, omdat leiders de tools anders gebruiken dan begeleiders.

Een tweede reden voor de herwerking is dat ik de methode, naast mijn professioneel bestaan, ook in mijn persoonlijk leven toepas en eruit leer. Dat gaat met vallen en opstaan. Zo zorgde *deep democracy* in de relatie met mijn kinderen al voor bijzondere en verbindende momenten. En recent nog bij het overlijden van mijn vader – die op zijn manier ook een pionier was – gebruikte ik één van de tools in de familie om het plotse afscheid te aanvaarden.

De methode heeft ook een rol gespeeld in het opstarten en doorstarten van het HUMMUS-collectief. Waar we *'walk your talk'* hoog in het vaandel dragen in onze samenwerking.

Door de jaren heen stootte ik op de limieten van deze methode. Dat leidde initieel tot zoeken en uiteindelijk vinden van ootmoedige toevoegingen aan het indrukwekkende werk van Myrna Lewis en Arnold Mindell.

Ik wil deze leermeesters van harte bedanken. En op hun beurt zijn zij schatplichtig aan aloude wijsheid en steeds weer vernieuwende inzichten van mensen, overal op deze planeet.

Wellicht zal mijn zoektocht nooit stoppen. Het is een zoektocht die vertrekt vanuit een drive om van deze planeet een waardige en rechtvaardige plek te maken voor iedereen. Een meerstemmige planeet!

Ik hoop dat jij, lezer, me vergezelt op dit leerp pad naar meerstemmigheid!
Veel leesplezier.

Van harte,
Fanny – 15 juli 2024

Voorwoord

We bevinden ons op een kantelpunt in deze geglobaliseerde wereld. Elke dag worden we geconfronteerd met ongelijkheden en met een bonte verscheidenheid aan culturen, achtergronden en meningen. Steeds vaker voelen we ons verplicht om standpunten 'voor' of 'tegen' in te nemen in de politieke en sociale vraagstukken die vandaag spelen, op mondiaal niveau maar ook in ons alledaagse leven.

Zoals Fanny in dit boek toont, is het noodzakelijk om voluit in die diversiteit te durven gaan staan en om niet weg te lopen van de spanningen die worden gecreëerd. De meesten van ons zijn bang van conflicten en zijn geneigd zich terug te trekken bij een geschil. Daardoor gaan relaties uiteindelijk stuk, vervreemden mensen van elkaar en blijven oude patronen, waarbij de een de ander overheerst of onderdrukt, bestaan. Het effect daarvan is een versterking van archetypische relatiepatronen die ingebakken zitten in een cultuur of een organisatie.

Willen we die spanningen kunnen oplossen en verbonden blijven met elkaar, dan hebben we nieuwe vormen van actie en communicatie nodig. Door de stappen in dit boek toe te passen, krijgen mensen zeggenschap en krijgen hun ideeën alle ruimte. Iedere betrokkene verwerft een dieper bewustzijn en alle partijen samen hebben baat bij die diepere, collectieve wijsheid. Want dat is het onderliggende cadeau bij een conflict: een collectieve wijsheid die zich vertaalt in vernieuwende oplossingen die door de groep gedragen en aanvaard worden. Zo ontstaan nieuwe paradigma's op het vlak van verantwoordelijkheid en verantwoording.

Bedankt aan Fanny om *Van zondebok naar zebra* te schrijven. Als haar leraar, mentor en vriendin heb ik gezien hoe ze openbloeide als procesbegeleider, opleider en supervisor in de Lewismethode van *deep democracy*. Dit boek weerspiegelt haar gevoeligheid, warmte, congruentie en de talenten die zij inzet om haar werk goed te kunnen doen.

– Myrna Lewis, stichter en CEO van Lewis *Deep Democracy*

Zebra en ik

Leesexercities

par

'Start with why' is een zinnetje dat we leerden van Simon Sineks succesvolle TED Talk¹ over waarom sommige bedrijven succesvol zijn en andere niet. Sindsdien zette ik het in bij talloze procesbegeleidingen naar transitie. Goed dus om bij het begin van dit boek stil te staan bij de *WHY*.

Ik neem je mee in het verhaal van het *WAAROM*. Om in een volgend hoofdstuk meteen te spreken over het *WAT*, over de effecten van *deep democracy*. De rest van dit boek is gewijd aan het *HOE*: aan de filosofie en het bewustzijn dat je nodig hebt om de tools toe te passen. *Enjoy!*

1. **Waarom *deep democracy* mij zo verwonderde ...**

Wie mij kent, weet dat ik niet zo gemakkelijk achter één vlag aan loop of me beken tot één richting. Toch koos ik voor *deep democracy*. De komende jaren leg ik me toe op het verspreiden van deze methode in België en in de wereld. Waarom?

Wel, ik was erg aangedaan toen ik mijn eerste opleiding volgde. Het voelde als thuiskomen. Als een bevestiging dat wat ik zelf voelde en wat ik dacht, over mensen in groepen en over de toestand van de wereld, zo gek nog niet was. Mijn minderheidsstem kreeg een plaats. Ik voelde dat ik een visie en tools aangereikt kreeg waarmee ik in verschillende contexten aan de slag kon. Want ik was al een tijdje zoekend.

Ik kom uit een familie waar niet gemakkelijk gepraat wordt. Waar dubbele boodschappen heen-en-weer gaan en indirecte communicatie leidt tot teleurstelling, woede en verdriet.

Ik groeide op in een culturele setting waar spanningen bedekt werden met de mantel der liefde. Maar die spanningen verdwenen niet en groeiden vaak uit tot onuitgesproken conflicten. Waar met een bocht omheen werd gelopen. En die zelden of nooit uitgepraat werden of tot een fundamentele oplossing, keuze of bewustwording leidden. Ik zag deze manier van omgaan met conflict in groepen vaker terugkomen: op het werk, op school, in de jeugdbeweging, in cohousing, in vrijwilligersgroepen ... Ik stelde het ook vast in groepen die ik zelf begeleidde: vrijwilligersgroepen, teams en organisaties waar ik voor werk. En ik zag het bevestigd wanneer ik vormingen volgde.

Als kind stond er iets te vaak op mijn rapport dat ik brutaal was, te veel weerwoord bood, ongepaste vragen stelde, over alles mijn zegje deed. Ik nam niets zomaar aan, was erg kritisch. In de laatste cursussen die ik in België volgde, kreeg ik de feedback dat ik de opleider voor schut zette, mijn vragen te veel tijd namen van de groep en dat ik te diep ging. Toch waren dat leerrijke momenten voor mij. Waarop ik me bewust werd en stappen vooruit kon zetten. Ik voelde me soms de outcast, de andere.

Hetzelfde zag ik gebeuren bij studenten of cursisten die deze houding aannamen en daarop werden aangekeken door de groep, hoewel ze vaak zinnige argumenten inbrachten, indringende vragen stelden en op pijnpunten duwden die mij als docent of opleider net vooruithielpen. Ik herkende dit zoeken naar wijsheid, maar collega-docenten hadden vaak en vlug een oordeel over deze studenten. Zij werden de zondebokken van de groep, de lastpakken. Of men was bezorgd over hun psychische gezondheid, dat kon ook. En hoe goed bedoeld ook, als minderheidsstem raak je snel geïsoleerd en vliegen de vooroordelen je om de oren. Wat je nog meer vastzet in jouw rol en je doet twijfelen aan wie jij echt bent en waar jij bij hoort. Kun je als zondebok maar beter opstappen? De groep niet meer tot last zijn? En vind je andere outcasts bij wie je je wel thuis voelt? Dit proces zag ik met lede ogen aan op werkvloeren, op scholen en in onze samenleving. En de etiketten zijn niet van de poes: radicaliserende jongeren, drop-outs, burn-outs en bore-outs ... Of kunnen we eens luisteren naar die minderheidsstem?

Wanneer je dit boek leest, is er veel kans dat jij een procesbegeleider bent: iemand die professioneel gesprekken faciliteert. Of iemand in een leidinggevende functie die zeer vaak én inhoud brengt én het gesprek faciliteert. Of misschien ben je thuis wel de procesbegeleider, diegene die ervoor zorgt dat alle stemmen gehoord worden. Of in de jeugdbeweging, in je zelforganisatie ... Overall nemen mensen een faciliterende rol op. Sommigen op een zeer natuurlijke manier, het lijkt wel een gave. Anderen moeten zich hiervoor inzetten. Voor hen voelt deze rol erg oncomfortabel. In de meeste gevallen ben je er niet eens bewust van dat je het doet.

Zo verging het mij toen ik jong was. Ik was de natuurlijke aanvoerder in het groepswerk. Ik werd gevraagd als leidster in de jeugdbeweging en later als groepsleiding. In mijn eerste job gaf ik vormingen aan mensen met meer

ervaring. Ik begeleidde vrijwilligersgroepen. Als vanzelf kwamen inzichten naar boven en deed ik de 'juiste' dingen. Althans dat zei men mij. Ik voelde me vaak onzeker. Ik luisterde vooral heel intensief en vertrouwde op een dieper gevoel van wat 'juist' of goed is. En zo ging ik jaren door. Op mijn leerpad kwam ik *deep democracy* tegen. Als procesbegeleider, opleider en later supervisor bleek het thema 'intuïtief weten' een weerkerend thema. Daar ging onzekerheid mee gepaard en ik ontwikkelde vakmenschchap door te leren zonder meteen een oordeel te vellen.

Deep democracy leerde me niet alleen nieuwe tools en vaardigheden, maar ook een nieuwe grondhouding. De grondhouding is de manier waarop je je vaardigheden gebruikt. En hoe je je als mens ontwikkelt in je werk en in het leven. Die grondhouding heb je broodnodig in deze wereld in transitie als begeleider, leider, procesbegeleider, moeder

2. Deep democracy is gidsen in transformatie

Als pedagoge ben ik geboeid door het verschil in groepen en maakte ik van mijn passie mijn beroep. Vandaag kom ik in contexten waar verschil ertoe doet. Ik begeleid mensen en/in groepen bij het durven werken met verschil. Ik leer hen dat het loont te luisteren naar de wijsheid van de minderheid. Zo zetten we stappen vooruit in teams, in gezinnen en op samenlevingsvlak.

De uitdagingen die vandaag op de mensheid afkomen, zijn ongezien: een niet meer te stoppen klimaatopwarming, 65 miljoen mensen op de vlucht, een kolossale ongelijkheid tussen wie megaveel heeft en wie minder dan niets heeft, niet-geheelde wonden van kolonisatie, missionering en genocide, oorlog en brandhaarden tussen landen, binnen landen, binnen organisaties waar mensen samenwerken, in gezinnen en in mensen zelf.

Enkele sprekende cijfers:

- ▶ In Vlaanderen² zijn er 1000 zelfdodingen per jaar en 25 suïcidepogingen per dag.
- ▶ Het aantal mensen dat langer dan een jaar arbeidsongeschikt is door psychische problemen bedraagt 46 %.

- ▶ In de zorg steeg het burn-outcijfer naar 15 % en in het onderwijs naar 22 %.³
- ▶ Een op de zeven kinderen leeft in een welvarend land als België onder de armoedegrens. In Brussel is het een op de vier.⁴

Een andere manier van leven moet toch mogelijk zijn? Dan moeten we kunnen samenleven en -werken en omgaan met de verschillen tussen ons. Dan moeten we dieper durven gaan, ongewone oplossingen uitproberen, uit onze comfortzones stappen en geraakt worden. Dát zijn de momenten waarop er iets wezenlijks verandert. Als transformatiegids sta ik mensen en/in groepen bij op dat kantelpunt in de samenleving, met de visie en tools van *deep democracy*.

De Lewismethode van *deep democracy* biedt aanknopingspunten om:

- ▶ minderheidsstemmen te horen,
- ▶ aan inclusieve besluitvorming te werken,
- ▶ participatief leiderschap op te nemen,
- ▶ in cocreatie te produceren,
- ▶ diepgaand aan conflictresolutie te doen.

Allemaal trends die waargenomen worden in organisaties die een overgang of transitie maken. Een transitie die zich kenmerkt door twee fundamentele bewegingen. Enerzijds de beweging van individueel naar collectief en anderzijds van machtsgebaseerd en win/verlies naar delend. Het zijn twee totaal verschillende manieren om werk en leven vorm te geven.

Voorbeelden van de beweging van individueel naar collectief: in een school-in-transitie zoekt men naar manieren om een gezonde competitiegeest te behouden die niet gericht is op individueel presteren, maar die een klas als geheel aanzet tot betere prestaties. In een stadsvernieuwingsproject trekt men de kaart van cohousing: de individuele units krijgen een beperkte oppervlakte en het collectieve wint aan belang.

Voorbeelden van de beweging van machtsgebaseerd naar delend: in een bedrijf-in-transitie schaft men het midden- en hogere kader af en werkt men met zelfsturende teams waar samen beslist wordt over kosten en uitgaven, projecten, manieren van samenwerken ... Het bijbehorende evaluatie- en betalingssysteem wordt ook aangepast. Het valt op dat veel organisaties en

bewegingen op dit spoor zitten. En die grote veranderingen zijn spannend en lopen niet altijd van een leien dakje. Niet het minst door de menselijke (f)actor!

Als we deze planeet willen blijven bewonen, zal een transitie nodig zijn. De aarde redt zich wel, maar de mens zal zich moeten aanpassen aan nieuwe manieren van wonen, werken, eten, verplaatsen ... Daarbij horen nieuwe manieren van relaties vormgeven.

- Hoe gaan we met conflictstof om in ons relationele weefsel?
- Als we verschil een plaats geven, kunnen relaties dan een voedingsbodem worden voor creativiteit en innovatie?
- Hoe leren we afhankelijk te zijn van elkaar, bewust van ons eigen leiderschap en respectvol voor ieders leiderschap?

En *last but not least*, Mahatma Gandhi zei: 'You must be the change you want to see in the world.' Of simpel gesteld: 'Verander de wereld, begin bij jezelf.' Wij zijn een deel van de wereld: als wij veranderen, verandert de wereld. Dat lijkt naïef en utopisch tot je het ziet gebeuren. Tot je beseft dat niet jij alleen, maar veel anderen dit pad bewandelen. De tools van *deep democracy* helpen jou om mee te werken aan de transitie naar een ecorechtvaardige samenleving waar het goed leven is voor iedereen! Je kunt ze inzetten op de werkvloer, in groepswork, in relaties met vrienden, familie, in wereldwerk, en voor jezelf. Zodat je bewuster in de wereld staat en het bewustzijn van de wereldgemeenschap groeit!

Bereiken we dat via een boek? Ik zie het als één stap. Een stap om het gedachtegoed en de tools verder te verspreiden en er meer mensen mee te bereiken. Tot nu toe verscheen er nog maar weinig Nederlandstalig materiaal over *deep democracy* en we blijven de Engelstalige terminologie gebruiken bij gebrek aan een volwaardig alternatief. Toch raakt de methode steeds meer verspreid in onze contreien. Vooral door de opleidingen en workshops die mijn collega's en ik geven, door de succesvolle begeleidingen in organisaties, door de heling die mensen ervaren als ze ermee in aanraking komen. In dit boek vind je ook alle 'recepten'. Wat een spannend cadeau om aan de wereld te geven. Raadgevers vinden het niet slim om 'zomaar mijn hele hebben en houden te grabbel te gooien'. Het gaat in tegen de huidige marktlogica die kennis als bezit claimt. Maar het past bij mij en bij deze methode. We

laten hier zoveel mogelijk mensen mee kennismaken. Lees dit boek, gebruik de tools én geef jezelf de groeikans om het te ervaren tijdens een van onze opleidingen. Want wees voorbereid: *deep democracy* gaat *deep*.

3. Twee betekenissen van *deep*

Het woord *deep* in *deep democracy* roept allerlei verwachtingen en betekenissen op. Laat me deze dubbele betekenis van *deep* toelichten.

Deep democracy is een alternatief voor het huidige meerderheidsdemocratische systeem waar lang niet iedereen een stem heeft en zeker niet iedereen gehoord wordt. Het biedt een manier van besluitvorming en conflictresolutie die past bij de samenleving die er nog niet is, maar die we samen creëren. Een samenleving die ieders stem nodig heeft.

De *deep* in *deep democracy* heeft ook een tweede betekenis. Deze methode werkt met de diepere lagen van ons bewustzijn. Oplossingen worden niet alleen gevonden in het rationele, in feitelijkheid en argumentatie. Als we echt iets willen veranderen, dan spelen onze emoties een hoofdrol. En geeft ons lijf dit aan. Als mensen zijn we ratio, emotie én body. Wat je voelt, wat je droomt, wat je lichaam je vertelt, wat de geesten je influisteren, wat je voorouders je vertellen ... Allemaal speelt het mee in het grote verhaal van het leven. Je kunt ermee werken in het dagelijks functioneren op de werkvloer en in je familie. Dat maakt deze methode zo bijzonder. Ze werkt door op de zijnslaag, op de zingevers die we als mensen zijn.

Met *deep democracy* hebben we geen toverstokje in handen. Maar de visie op mensen en/in groepen die Arnold Mindell ons aanbiedt en de tools die Myrna en Greg Lewis ontwikkelden, geven ons meer dan genoeg aanknopingspunten. Zeker in combinatie met het hoopvolle perspectief van Joanna Macy, over een samenleving in transitie. Het lijkt nu nog erg ongewoon om rekening te houden met minderheidsstemmen, emoties een plaats te geven in besluitvormingsprocessen en open te staan voor oude en nieuwe wijsheden uit onverwachte hoek. Het is een kostbaar goedje waar ik je via dit boek mee laat kennismaken. Het is de beweging van zondebok naar zebra!

4. De dubbele boodschap van de zebra

Maak kennis met Dédé. Dédé is de zebra die haar kont keert. De zebra die een andere kant opkijkt. Dédé verwijst ook naar de letters DD, de afkorting van *deep democracy*. In mijn workshops en opleidingen gebruik ik de zebra's om uit te leggen wat *deep democracy* is: een meerlagig proces.

Op het eerste gezicht valt Dédé verschrikkelijk op. Door haar kont te keren, wordt ze gepercipieerd als: de lastige, diegene die tegenstribbelt, die moeilijk doet, die het bij het verkeerde eind heeft, die dom is, die niet vooruit wil zoals iedereen. Zo gaan we meestal om met de minderheidsstem. We klasseren die als lastig. Het ligt vooral aan die persoon. Al te vaak wijzen we die persoon de deur en denken we dat het probleem opgelost is. De zebra is een zondebok!

We kunnen het ook omkeren. Wat als Dédé iets anders ziet dan wij? En wat als dat nuttig blijkt voor de groep? Er ligt misschien een leeuw in het gras die de groep belaagt. Of Dédé heeft water gevonden waar heel de groep naar snakt. Of ze doet een gek rondedansje en wil meer tijd voor we verdergaan.

Deze omkeringsoefening doet stilstaan bij de mogelijke innovatieve ideeën die schuilgaan in de minderheidsstem.

Nog een diepere laag die we aanboren als we Dédés positie in de groep bekijken, is dat zij zichtbaar anders is. Maar als we goed kijken, zijn alle zebra's anders. Dat is ook zo in de natuur: alle zebra's hebben een uniek strepenpatroon. Zo hebben ze een eigen identiteit. Ook al zijn het allemaal zebra's, toch is geen enkele zebra hetzelfde getekend. Ze zijn anders en gelijkend, ze zijn en-en. Toch valt vooral Dédé op. Dat is omdat we ons anders-zijn projecteren op Dédé. Hoe meer anders zij is, hoe meer wij tot een groep behoren. Aan een groep ontleen we status, veiligheid, comfort en een zekere mate van onzichtbaarheid. Het is fijn om tot een groep te behoren. Zeker als duidelijk is wie er niet toe behoort. Dat is de diepere betekenis van *deep democracy* in het omgaan met minderheidsstemmen. Hoe meer elke zebra zichzelf is en anders-zijn toelaat, hoe minder Dédé dat anders-zijn op zich krijgt. Zij wordt herkenbaar als zebra en niet als zondebok.

Zet dit verhaal over naar een willekeurige klasgroep en veel wordt duidelijk. Iedereen weet nog wie de lastige leerling was in de lagere school. Misschien was je het zelf wel. Bij mij heette die jongen Jeroen. Hij haalde heel wat kattenkwaad uit, maar soms had hij het niet gedaan. Als je zelf iets uitspookte, was het gemakkelijk om het op hém te steken. Hoe lastiger Jeroen was, hoe braver wij werden. Al het lastig-zijn werd op hem geprojecteerd. Door zijn gedrag signaleerde hij een tekort aan regels en afspraken op school, een onveilige speelplaats ... Maar zolang het aan Jeroen lag, hoefde de school niets te doen.

Je kunt je afvragen waarom islamofobie zo hoog scoort in de samenleving. Is het een projectie van iets wat gesecculariseerde mensen wegstoppen? Denk aan overtuigingen als religie is vies, raar, uit de mode, achterlijk ... Of is het iets wat gesecculariseerde mensen vandaag missen? En houden gelovige mensen hen een spiegel voor? In de spiegel zien zij een gemis aan zingeving, rituelen, duidelijke omgangsregels. Zo maakt die spiegel blinde vlekken in een culturele context duidelijk.

Vaak is luisteren naar de minderheidsstem een toegangspoort tot wijsheid. Niet dat de minderheid an sich wijzer is. Wel ontstaat er bewustwording over aspecten waar nog niet op gelet werd of die bij de meerderheid een blinde